

ЯНОШ КОМАРОМИ

/ 1697 /

Между всички изброени дотук маджарски пътешественици най-подробен, най-достоверен според И. Самота, е Янош Комароми (починал през 1711). За него се знае, че произхожда от известно маджарско провинциално семейство. Бил секретар на познатите маджарски борци против Хабсбургското подтисничество, графозете Михай Телеки и Имре Тьокьоли.¹ С последния след емигрирането му в Турция заминал и Комароми в 1697 г. и престоял в Цариград до 1701 г. В родината си се завърнал през 1705 г.

Пътенписът на Комароми се състои от пет глави: I — Сърбия, II — България (с. 327—330), III — От Одрин до Цариград (които са дадени тук изцяло), IV — Цариград и околностите му, и V — Мала Азия.

Посоката на неговото пътуване е била: Белград — Смедерево — Голубац — Оршова — Кладозо — Видин — Лом — Оряхово — Никопол — Свищов — Русе — Червена вода — Преслав — с. Риш — Кумаренов — Чельмекьой — Одрин — Хафса — Чорлу — Силврия — Цариград.

За Комароми Самота пише, че е първият маджарски пътешественик, който описва живо Железните врата на Дунав и намиращите се там римски старини, добър описвач на Преслав и още много други интересни неща от неговото време.

В дадения тук превод са използвани и обяснителните бележки на Самота, които сами по себе си са интересни и свидетелствуват за добрата му осведоменост върху тогавашното състояние на наши селища и за тяхното развитие тогава.

За пръв път Комароми е издаден от Nagy Iván в Monumenta Hungariae historica, II oszt. t. 23, Pest, 1861. Маджарското заглавие на това изда-

¹ Михай Телеки (1634—1690) бил канцлер по времето на трансилванския княз Михай Апафи I (1632—1690) и фактически ръководител на трансилванската политика. Имре Тьокьоли (1657—1705) — едър маджарски земеделец, борец срещу Хабсбургското владичество. След неуспеха на движението бил принуден да търси убежище в Турция, заедно с други маджарски емигранти, където и починал (Никомидия). През 1906 г. останките му били пренесени заедно с ония на Ференц Ракоци II и Илона Зрини, негова съпруга, в родината. В българската история Тьокьоли има твърде незавидна слава във връзка с Чипровското въстание през 1688 г. Като съюзник на турците, той нападнал чипровските въстаници при Кутловица, днешния Михайловград и ги разбил напълно. Малкото оцеляли български въстаници се затворили в Чипровец, но Тьокьоли ги нападнал и тук и избил голяма част от тях, като разграбил и опожарил града.

ние прилагам тук в две фотокопия, чийто български превод гласи: Маджарски исторически дневници от XV—XVIII век. Принос към историческите извори. I свезка. Дневник на Янош Комароми, Пеца 1861. Издава Мор Рат. И второто заглавие: Дневник и експерименция на секретаря на Имре Тьокьоли Кейшмарки, маджарски и трансилвански княз бежанец. Обнародва Иван Наги, Пеца, 1861. Издава Мор Рат. От това издание го е взел Самота и го обнародва със свой коментар. Тъкмо и затова тук давам по-новото издание на Комароми.

В същата поредица Monumenta hungarica historica, дял III, Пеца, 1868 г. се намира дневникът на друг маджарски пътешественик, Гашпар Шандор, чието заглавие е: Sándor Gáspár naplója. 1693. Sándor Gáspár uram Diariuma 1693. A die 20 Januarij usque ad diem 23 Februarii — Дневник на господиан Гашпар Шандор, 1693 от ден 20 януари до ден 23 февруари. Тук той изброява само имената на селищата, през които е минавал малко преди Комароми, като Шаркьой (Пирот), Драгоман, София, Ихтиман, Пазарджик, Филипи (Пловдив), Папазли, Каяли, Хаскьой, без да допринесе с нещо по-характерно или значително за тяхното минало, като лични преживявания или незначителни приказки, или нещо повече от онова, което по-късно е писал Комароми. Тъкмо и затова Самота не го е включил в своето по-горе споменато издание, от което аз съм черпил повечето маджарски пътеписи. Споменавам го тук повечето за библиографска пълнота и давам във фотокопие първата страница от неговия дневник.

Глава II

БЪЛГАРИЯ

На 14 октомври пристигнахме във Фуредне, което се нарича още Флорентин¹, построено е на една скала от дясната страна на брега на Дунав, от ляво има планинска земя. Тук има доста вино, дини и всякакви посеви, добра земя. Тук по тия места чигата е вече на мода. Пътувайки надолу през нощта пристигнахме в крепостта на име Видин (Videnu)², едно време той имал град, а и сега е удобно място за сгради; той е бил метрополия на България. Тук виното и всички зърнени храни са много евтини и има голямо изобилие на моруна и чига.

В равнината (на тоя град) едно време оня витяз Янош Хуняди, трансилвански воевода и маджарски губернатор, издигнал

¹ Село Флорентин. На р. Дунав западно от Видин. В турско време тук е имало крепост. За него И. Самота пише, че се споменава в мирния договор между маджарския крал Лайош II и султан Селим I (1 септ. 1519)».

² Бележка на И. Самота за него: «През средновековието Бдин, в старо време Бонония, у старите маджари Бодон, окръжно седалище, 15 000 ж. Северната част на крепостта му е останала от средновековието. Видин е виждал често маджари между стените си, така от 1365 до 1369 г., когато е бил столица на бодонското банство, през 1396 г., когато Жигмонд и в 1444 г., когато Я. Хуняди са го превзели отново. Накрай е виждал маджарски бегълци през 1689, 1738 и 1849.

голям хълм. Така също и негово височество Имре Тьокьоли, нашият милостив господар, негово високоблагородие накарал куруците³ да изколят четири хиляди сърби (gácz), аз сам бях на върха на хълма, който се нарича Тьокьолиев хълм.^{3а}

Полята и горите му са безкрайни. Крепостта има яки кули и оградн. Когато немците го завзели, той бил много укрепен⁴, но възвръщайки си го, турците отново го притежават, и сега го имат. В него живее паша. Срещу него на края на пределите на планинската земя, на хълма се вижда едно земно укрепление⁵, близо под ксето се намирала защитната стена на куруците, макар и (там) да са умрели и били погребани горките Болдижар Банфи, Гьорт Банфи и Янош Донат.⁶

15 октомври. Озовахме се на местата, гдето се лови моруна; отдясно остана една турска паланка⁷ и (един) пуст манастир. Спускайки се по-долу от тях в Дунав се влива река Цибрица (Czibere), а по-нататък река Огост (Ogod). От дясна страна (защото отсреща е все Влашко) стигнахме Рахово (Rahot⁸), едно време на възвишението то имало и крепост, сега пуста. В неговите околности вирее такъв хрен, като ръката или кракът ми.⁹ По-долу отляво, в Дунав се влива река Жил идваща от Трансилвания във Влашко, устието ѝ е твърде крадливо, веднаж и от мене обраха четири жълтици;¹⁰ там в устието ѝ има пристанище за сол.

По-долу в Дунав идва отдясно река Искър. Близо до него се намирал прочутият град Гиген¹¹, когато Александър Велики го завзел, една нощ се прехвърлил с войските си през Дунав. Наистина подхождало на неговия символ nihil procastinando или cunctando¹²; никъде край Дунав няма толкова място, на което

³ Въстаници, участвували в борбите срещу Хабсбургите, водени от Тьокьоли и Ференц Ракоци II през XVII и XVIII вв.

^{3а} Много сърби наистина са участвували на страната на Австрия в Австро-турската война от 1683—1699 г. и в боевете около Видин. Възможно е обаче Комароми под «gacz» тук да е имал пред вид въстаналите през 1688 г. българи по време на Чипровското въстание. Техният лагер, недалеч от дн. Михайловград, е бил нападат неочаквано и голяма част от въстаниците били избити от отредите на Тьокьоли.

⁴ Австрийците завзели Видин в 1689 г., но го загубили още на следващата година.

⁵ Калафат.

⁶ Имена на по-видни борци-куруци.

⁷ н.с. Лом или Ломпаланка, околийско седалище при устието на р. Лом, 9000 ж. За споменатия от Комароми пуст манастир пише и Симперт (1699).

⁸ Дн. Оряхово. За него И. Самота пише: «Рахово или Оряхово (от думата орех), околийско седалище срещу устието на Жил (Жиу), 5000 ж. ; у Бусико (Boucicaut) (1396) Рако, в една грамота на Жигмонд — Орхов, което някои погрешно смятат за Оршова.»

⁹ Такъв дебел хрен споменава и Келемен Микеш (в глава II).

¹⁰ На това място в кораба, с който е пътувал Комароми, сигурно се е играло на пари, та и затова у него е останал такъв спомен.

¹¹ н. с. По време на римляните тук се е намирала Ulpia Oescus.

¹² Лат. приблизително «нищо не отлагай за утре, нищо не забавяй».

се виждат толкова развалини. И тук по-долу има солно пристанище откъм Влашко. Спускаяки се по-долу видяхме, как река Олт, идваща от Трансилвания през Влашко, се влива в Дунав под крепостта на Фогараш; и тук има силно пристанище, а по-долу отляво е турският и българският град Кула¹³ и той угледно място с изобилие във всичко.

Отдясно на хълма над Дунав е крепостта и градът Никопол.¹⁴ Тук дървата за огрев са оскъдни, защото се носят само с магара. Има много хубави лозя, добри вина и изобилие във всичко, но жителите му са лоши люде, в него има паша. Тук маджарският крал Жигмонд загуби битката, заради високомерието, като казал, че има толкова войска от копиеносци, че и небето да падне върху тях, копиеносците ще издържат; турците така го разбили, че изгубил двадесет хиляди човека, а сам той избягал с лодка по Дунав към Константинопол и оттам се докопал до морето, побягнал в Далмация и оттам дома в Маджарско.

Същия ден стигнахме да спим в един град на име Свищов (Sisto)¹⁵, обитават го турци и българи, на брега на Дунав отдясно, голям град, в него има всичко в изобилие, някога имал и крепост.

Русчук (Oroszcsik),¹⁶ той лежи на брега на Дунав, голям турски град, има и крепост и е пристанище на всички дунавски фуркати¹⁷, ладни и продоволствени кораби. Тук живее дунавският капудан паша и има голяма евтиния във всичко. Лозята му във всяко отношение са като стафинено грозде, по-хубаво от ксето не вирее и по токайското възвишение¹⁸, виното му е евтино. Тук вече слязохме от фуркатата и прекарахме четири дни.

Качвайки се тук на коне спяхме в (едно) гръцко село на

¹³ Дн. Турно-Магурели; [И. Самота]: и за него Петър Бакшич (1640) пише: «Срещу Никопол, на другия бряг на Дунав се намира една стражева кула, тя е вече във Влашко, обаче принадлежи на турците, заедно с една територия от около шест мили».

¹⁴ За Никопол виж описанието на Тамаш Боршош. (И то се намира в същата книга на Самота и произхожда от 1613 г. Тук то : обнародвано по друго издание с малки различия от Самотовото. П. М.)

¹⁵ Бележка на И. С. Свищов (у западноевропейски автори изопачен облик Систова), седалище на едноименна околия, в най-южната част на Дунав, 12 000 ж., оживено търговско място.»

¹⁶ И. Самота: «Русчук, по-правилно на български Русе, у старите маджари Оросчик, седалище на едноименно окръжие, 28 000 ж. Най-оживеният град в България. За него Петър Бакшич (1640) пише: «Крепостта му се защитава от незначителна артилерия и от пет кули. Местоположението на града е прелестно, но къщите му не са особено хубави, понеже турците не се радват много на дворците. Интересно е да се знае, че Русчук се споменава за пръв път в турско-маджарския мирен договор от 1503 г.»

¹⁷ Вид плавателни съдове, малки кораби.

¹⁸ В споменатото по-горе съобщение на Бьодей това е преведено неточно — токайска планина. Маджарската дума hegy значи планина, хълм, възвишение. Местността Токай в Унгария е хълмиста, но в никой случай не е планина в нашенския смисъл.

име Червена вода, (Минахме) Глошова, Чьотлюккьой, Яломлар¹⁹, по тия места вирее много пшеница, твърде хубава земя, навсякъде по орниците има много диви крушови дървета.

На 25 октомври стигнахме на онова място, гдето император Константин започнал за пръв път да строи Константинопол и както показват и се виждат големите сгради, той искал да докара Черно море дотам, та корабите да имат и там пристанище. Тук Черно море се намира на четири мили откъм североизток. Отидохме на север в българското село Драгойкьой (Drakulykō)²⁰ под високата планина Новак (Noah), прочуто с виното си. Вървахме край планините Новак, които се наричат Хемусови планини и се простират от Черно до Бяло море. По средната част на тая планина едно време един прочут разбойник на име Новак²¹ държал каменна стена и порта и защищавал проходите, за да не могат турците да идват по тия планини и я наричат по негово име Новак планина, развалините на портата му са се запазили и сега. Преспяхме между българите в селото на име Чаликавак (Cselilova)²² в отсамните поли на планината.

Пристигнахме в селото на име Кумарево (Comarova)²³, в най-крайната част на същите планини; и тук има доста хубави вина. Ту отляво се отделя пътят към Константинопол, а отдясно към Одрин, като тръгнахме, спяхме в селото на име Абал, в тия села живеят все българини.

Глава III

ОТ ОДРИН ДО ЦАРИГРАД

30 октомври 1697. Челмекьой (Чомлоккьо)²⁴ е турско село, хубави забавни места за турските императори, слънцето едва го достига поради многото големи гъсти дървета. Пристигнахме в българското село Арнауткьой²⁵, населяват го повечето гърци, които имат много хубави вина. До Одрин има четвърт миля. Почивайки тук и като се подслонихме само, потеглихме и стигнахме в Одрин, където обходихме министрите от Портата.

Одрин²⁶ е голям турски град; в турски ръце е паднал преди

¹⁹ Село Глоджово, Кубратско; Чьотлюккьой е днешното село Горозвет, старото Юрюклер, понеже то е на пътя. Яломлар: днешното Острец, търговшки окръг.

²⁰ Дн. с. Драгоево, Шуменски окръг.

²¹ И. С.: «Тук става дума за Новак Дебеляк, един от най-почитаните герои в българските народни песни.»

²² «За Челикавак виж описанието на Шебеш». (И то се намира в същата книга на Самота и произхожда от 1652 и 1657 г. П. М.)

²³ И. С. «Кумаренов, село в Бургаски окръг (Южна България), карнобатска околия, на северозапад от Карнобат.» (Днес село Лазарево. П. М.)

²⁴ Тая и следващите бележки са на И. С. Село на север от Одрин.

²⁵ Село на североизток от Одрин.

²⁶ И. Самота: «Адрианопол, на турски Едрине Едрине, на български Одрин, на латински Адрианополис, седалище на едноименния вилает, 70 000 жители,

Цариград, сега е резиденция на турските императори; водите на Марица и Тунджа се сливат тук. Построен е бил от император Адриан, по оградата си има много кули. Когато бях там в двора на императора и на везира и мене ме дариха с кафтан. В него господства джамията на султан Селим със своята изкусна сграда. И останалите джамии имат страшно големи мраморно-каменни колонни; и вътрешната крепост и външният град са твърде големи; вътре и около него има безбройно много лозя и хубави овощни дървета. Там видях слонове, лъвове и чакали.

Като тръгнахме от Одрин за Цариград, преспахме в Хафса, тук има хубава страноприемница-хан, покрита с олово.

Чорлу²⁷, макар че някога е бил на височина, е голяма пуста гръцка крепост; затова и го наричат Чорлу, когато турският император го бил обсадил, казал: ако до пладне не го превземе, да бъде чорол, сиреч сляп, и наистина го превзел и затова го зоват така.

Стигнахме до брега на Бяло море и като го оставихме от дясно, обядвахме в Силиври²⁸, където преди, на брега на морето, имало и крепост. В тая крепост на име Силиври някога е живял Менелай, тук е растла оная прочута Елена и от тук я грабнал Парис в Троя. Откакто турците превзели крепостта, не са я застроили и развалините и се виждат и сега.

Минахме през един турски град на име Бююкчешмедже²⁹, който се намира на една голяма пропаст на морето със страшно и невероятно дълъг мост, направен от тесани камъни. В града има хубави джамии и страноприемници, покрити с олово; като закусихме там, стигнахме в турския град на име Кючюкчешмедже³⁰, и там минахме по един мост над морето, направен от големи камъни, в него видях хубави оловни страноприемници и джамия, хубави пъргави платайци с други морски риби. В градините на много места и по дърветата портокали; и тук, изоставайки морето все по дясно, изкачвайки се на височината видяхме една част от Цариград. И същата нощ пристигнахме в него.

при сливането на реките Марица и Тунджа, от 1366 до 1455 г. е бил седалищен град на турските султани. Чехът Вратислав от Митровци (1591) описва споменатата от Комароми джамия по следния начин: «Формата ѝ е кръгла; вътре могат да се видят три галерии, които се крепят на червени и бели мраморни колонни, наоколо по цялото протежение се простират железни решетки, а долу висят триста сребърни лампи.»

²⁷ И. С. : Чорлу, някога Цурулон, град край реката Чорлу и железния път.

²⁸ И. С. : Силиври, някога Селимбриа. Във времето на Б. дьо ла Брокниер (1433) византийската империя вече стигала само дотук.

²⁹ Дн. Бююкчешмедже, на мястото на някогашния Атирас.

³⁰ Кючюкчешмедже, у западни пътешественици Понте-Пиколо, град между Сан Стефано и Бююкчешмедже, на мястото на стария Регион, за който Брокниер пише: «Някога той бил известно място, тук морето образува залив дълъг близо 20 мили; турците разрешили някогашната му кула; останал е един мост, път и гръцко село.» Тоя мост се нарича Кишхидварош. (Буквалният превод на това маджарско наименование на Кючюкчешмедже, както го е осмислил Самота гласи: Малъкмостград. Малко произволен превод, но го оставяме така. П. М.)